

БУДИТЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ НА ЛОХВИЧЧИНІ

A Стаття «Будителі національного духу на Лохвиччині» приурочена 300-літньому ювілею всесвітньовідомого українського філософа Григорія Савича Сковороди. Даний проект спрямований на висвітлення ролі органів місцевого самоврядування і лохвицької громадськості у створенні шедевру української монументальної скульптури – пам'ятника філософу Григорію Сковороді. Дослідження проведене на основі спогадів автора пам'ятника Івана Кавалерідзе, архівних джерел із фондів Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди. Матеріали статті можуть бути використані педагогами, краєзнавцями, працівниками культури для проведення пізнавальних і мистецьких заходів у рамках вшанування пам'яті Г. Сковороди, а також усіх небайдужих до історії України.

Ключові слова: «Перворозум»; духовні цінності; національна ідентичність; громадська справа; Кавалерідзе; ювілей; історична пам'ять

S *Savchenko Oksana, Karas Tatiana. Awakeners of the national spirit in Lohvytsa region.*

The article «Awakeners of the national spirit in Lohvytsa region» is dedicated to the 300th anniversary of the world-famous Ukrainian philosopher Hryhorii Savych Skovoroda. This project is aimed at highlighting the role of local self-government bodies and Lohvytsa public in the creation of a masterpiece of Ukrainian monumental sculpture – a monument to the philosopher Hryhorii Skovoroda. The research was conducted on the basis of the memories of the author of the monument Ivan Kavaleridze, archival sources from the funds of the H. S. Skovoroda Lohvytsa Museum of Local History. The materials of the article can be used by pedagogues, local historians, and cultural workers to conduct educational and artistic events in honor of Hryhorii Skovoroda, as well as everyone interested in the history of Ukraine.

Key words: «Primary mind»; spiritual values; national identity; public affairs; Kavaleridze; anniversary; historical memory

Савченко Оксана Григорівна, вчителька історії, Лохвицька гімназія №1 Лохвицької міської ради Полтавської області, Україна
Savchenko Oksana, history teacher, Lohvytsa Gymnasium No.1 of Lohvytsa City Council, Poltava Region, Ukraine

E-mail: savchenko2206og@ukr.net

Карась Тетяна Григорівна, вчителька історії, Млинівська філія Лохвицької гімназії №1 Лохвицької міської ради Полтавської області, Україна

Karas Tetiana, history teacher, Mlynivsk branch of Lohvytsa Gymnasium No.1 of Lohvytsa City Council of Poltava Region, Ukraine

E-mail: tetyana.05081966@gmail.com

Актуальність проблеми дослідження. Нині ми живемо у воєнному вимірі: живемо з болем у серці від втрат і в тривозі за майбутнє. Суспільство складає тяжкий іспит на патріотизм і незламність, збереження духовних цінностей і Соборності. Духовні, моральні, релігійні цінності – основа суспільства, його живе коріння. Особливо гострою виявляється ця потреба у часи випробувань, коли народ знаходить у ціннісних пріоритетах минулого орієнтири на теперішнє і майбутнє.

Григорій Сковорода – це втілення духу і мудрості України, наш Перворозум, учитель істини й духовного життя. Г. Сковорода – реальна і містична фігура, праведна і мудра, він народний улюбленець, як і геніальний Тарас Шевченко [13; 14].

У наш час, коли Україна переживає новий етап боротьби за збереження національної ідентичності, звернення до духовного скарбу нашого народу, яким є Григорій Сковорода, є надзвичайно актуальним.

Робота актуальна і з моральної точки зору, адже в історичній ретроспективі цей період життя людей, сильних духом, цільних і послідовних у своїх діях в ім'я збереження пам'яті про філософа Г. Сковороду.

3 грудня 2022 року світ відзначатиме 300-річчя від дня народження нашого земляка, філософа, учителя Григорія Савича Сковороди. Цій події присвячується дане дослідження.

Отже, завдання держави – виховати прийдешнє покоління гідним звання Людини, передаючи здобуті знання попередніми поколіннями мислителів, зберегти пам'ять про них.

Метою даної роботи є спрямування читача до осягнення нашої історії через призму сприйняття життя і діяльності однієї з найвидатніших постатей, що прославила у світі Україну, відтворення подій, пов'язаних із відзначенням 200-річного ювілею народного філософа й учителя Григорія Савича Сковороди у Лохвиці, ролі Лохвицької громади у вшануванні пам'яті мислителя на основі дослідження матеріалів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Життя і діяльність першого українського філософа Г. С. Сковороди постійно перебували в центрі уваги видатного українського вченого Д. Багалія (1857–1932). Метою його діяльності стало видання повного зібрання творів Г. Сковороди. Д. Багалій опублікував добрий де-

сяток праць про українського філософа. Перша стаття вченого «К юбілею українського філософа Григорія Саввича Сковороди» з'явилася на сторінках журналу «Киевская старина». Вона стала базовою для доповіді Д. Багалія «Г. С. Сковорода, его учение, жизнь и значение», яку історик прочитав на ювілейному засіданні, присвяченому пам'яті Г. С. Сковороди в Українському історико-філологічному товаристві 13 листопада 1894 року.

Багаторічна робота Д. Багалія над дослідженням життя і творчості видатного українського мислителя дозволила йому видати у 1926 році фундаментальну працю «Український мандрований філософ Григорій Сковорода» [1], за яку автор був удостоєний вищої премії Всеукраїнського комітету сприяння вченим.

Творчість Г. С. Сковороди досліджував також український учений зі світовим ім'ям, філософ, історик філософії і слов'янських літератур Д. Чижевський (1894–1977). Його фундаментальна монографія «Філософія Г. С. Сковороди» вперше побачила світ у Варшаві 1934 року як двадцять четвертий том праць Українського Наукового Інституту. На багатющому джерельному матеріалі Д. Чижевський досліджував засади сквородинської метафізики, антропології, етики тощо, визначив місце і роль Г. С. Сковороди в розвитку європейської філософії. Із часу видання ця книга стала класикою історико-філософської сквородіядни [15].

Перше академічне видання творів Сковороди «Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів» створене за часів незалежної України [12]. Це повний корпус текстів творів Григорія Сковороди, підготовлений колективом харківських науковців під керівництвом Леоніда Ушкалова, виданий у 2011 році та перевиданий у 2016 [там само]. До зібрання ввійшли поезії, байки, трактати, діалоги, притчі, переклади, а також листи та філологічні виписки. Перед цим в академічному форматі твори видавалися у 1973 році. Видання цього року було взято за основу та суттєво вдосконалене харківськими науковцями. Упорядники поставили за мету якісно відтворити мову та правопис філософа, було наново відредаговано українські переклади латинських і грецьких текстів Г. Сковороди та подано наукові коментарі. Автографи творів і найближчі до них списки збиралися по архівах і книгозбірнях України, росії, Румунії, США й Чехії.

Видання 2011 року здійснено завдяки фінансуванню Дарії Муцак-Ковальської (Торонто, Канада) за підтримки Програми дослідження Східної України ім. Ковальських при Канадському інституті українських студій (КІУС, Едмонтон-Торонто). Ця книга – перше видання творів великого українського поета й філософа Григорія Сковороди, здійснене в належному академічному форматі. Воно стане цінним джерелом для філософів, літературознавців, мовознавців, культурологів, педагогів, богословів та інших фахівців, які вивчають творчість Сковороди, надійним підґрунтям для перекладів його творів іншими мовами, для підготовки популярних видань тощо [там само].

Викладення основного матеріалу дослідження. У фондах Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди зберігаються оригінали святкового номера повітової газети «Вісті», присвяченого 200-річчю з дня народження Г. С. Сковороди, звернення повіткому «К государственному, общественному, частному учреждениям, ко всем гражданам», копія листа мешканців лохвицького агронома М. Ренського та студента СХІ К. Хоменка, адресованого Науковому комітету Головпрофосі 15.03.1922 р., копія спогадів І. Кавалерідзе про виготовлення і відкриття пам'ятника філософу у Лохвиці, оригінал тексту вірша, написаного лохвицьким жителем із нагоди відкриття пам'ятника філософу Г. Сковороді, оригінали та копії вітальних листів лохвичанам з нагоди 200-літнього ювілею Г. Сковороди, велика добірка газетних публікацій 1922–1992 рр. У статті збережено стилістику і правопис відповідно до оригіналу. Епістолярії публікуються вперше.

Великі люди – від землі, з народного кореня. Це – геніальні особистості, люди, яким притаманні в найвищій мірі обдарованість або талант. Такі непересічні постаті знаменують собою історію краю й нації. Серед них був також мислитель і мандрівник, перший український лірик і музикант, педагог і філософ Григорій Савич Сковорода, якого в Україні називали «народним любомудром».

Науковий інтерес до життя і слова Сковороди виник відразу після його смерті. Але тільки через 100 років по тому було видано друком відомі на той час його твори, у т. ч. була започаткована справа збереження пам'яті про філософа. 1894 року, коли відзначалося 100-річчя від дня його смерті, Харківське історико-філологічне товариство видало збірку творів, у підготовці якої брав участь Д. Багалій. Доповненням, а частково й виправленням цього видання була публікація в 1912 р. В. Бонч-Бруєвича.

Не тільки в наукових колах, а й у народі постать Григорія Сковороди була знаною. Це видно зі слів історика М. Костомарова: «Мало можна вказати таких народних осіб, якою був Сковорода і яких би так пам'ятав і поважав народ. На всьому обширі від Острогозька (Воронезька губ.) до Києва в багатьох будинках висять його портрети; кожний письменний малоросіянин знає про нього; ім'я його відоме дуже багатьом із неписьменного люду...; мандрівні сліпці засвоїли його пісні; на храмовому святі, на торжищі нерідко можна зустріти натовп народу, який оточує групу цих рапсодів зі слъозами зворушення слухає: «Всякому граду свій нрав і права» [7].

Ф. Кириченко стверджував, що увічнення пам'яті філософа Г. Сковороди стало актуальним уже на початку ХХ століття. Переконавання у цьому сформувалось на основі оповідання Варвари Чередниченко «Останній лист», яка у жовтні 1934 року прибула з Осетії до Лохвицького району в с. Харківці зібрати матеріал для твору про останні дні життя класика української літератури Архипа Тесленка. Цей твір був надрукований у № 10 журналу «Радянська література» за 1936 рік. З уривку твору проглядається рі-

вень знань про Г. Сковороду. Із розмови Архипа з братом: «Знаєш, Яремо, кого я пригадав? Григорія Савича Сковороду. Він також цим самим шляхом ходив... Та й кумедна його доля! У всіх столицях світу, мені казали, є книжки Сковороди. Я сам бачив про нього у Києві товсту книгу. А у його рідному селі немає ні книжок, ні могили... Я був у Чорнухах, так там і вчителі в школі нічого ніколи не чули про Сковороду. Звісно вже вчителі які... А й Шевченко малим списував вірші Сковороди, пригадуєш?»

– Гей, гей, Архипе, соколині в тебе думки... Сковорода – то орел!» [6].

Звісно це художній твір, але він створений на основі експедиційної дослідницької роботи письменниці. Про те, що «им'я Сковороди малоизвестно» писалося у місцевій газеті «Утро» 5 березня 1914 року. Там само говорилося про ідею створення пам'ятника Г. С. Сковороді до 120 років від дня його смерті. Замітка такого змісту сповіщала: «На днях состоялось экстренное земское собрание в Лохвице. На этом собрании была, между прочим, рассмотрена просьба жителей местечка Чернухи Лохвицкого уезда о том, чтобы земство возбудило ходатайство перед правительством о разрешении открыть повсеместный в России сбор пожертвованный на постановку в Чернухах, родине украинского философа Г. С. Сковороды, памятника последнему. Вопрос вызвал любопытные дебаты. Гласные Сенютович-Бережной и Орбелиани высказались против по той причине, что имя Сковороды малоизвестно...». Дебати закінчились перемогою прибічників встановлення пам'ятника, однак збір пожертвувань так і не розпочався. Перешкодила Перша світова війна [11].

Зі зміною влади в Російській імперії після більшовицького перевороту прийнята Постанова РНК РРФСР від 30 липня 1918 року «Про затвердження списку пам'ятників видатним людям». У цьому переліку було ім'я Г. С. Сковороди. У листі до В. Бонч-Бруєвича В. Ульянов (Ленін) зробив приписку: «Коли прийде час створити пам'ятник Сковороді, то ви повинні виступити і з'ясувати народу, хто був Сковорода, яке значення він мав для життя російського і українського народів». Для імені Г. С. Сковороди почався більшовицький етап випробувань. Драматичні, а часом трагічні події будуть потім. А тим часом місто Лохвиця і сусідні Чорнухи готувалися до великої події – святкування 200-річного ювілею з дня народження Г. С. Сковороди.

1921 рік. Лохвицький повітвиконком прийняв рішення на відзначення 200-річчя від дня народження земляка, філософа і поета Григорія Савича Сковороди встановити у повітовому центрі пам'ятник засобами громадської будови. Голова повітвиконкому Степан Кузьмич Луценко взяв на себе клопотання про це в губернії. У Лохвиці була створена ювілейна комісія по вшануванню пам'яті Г. Сковороди під головуванням завідуючого відділом освіти. До її складу ввійшли представники установ й організацій. Голові комісії завдання – відшукати скульптора у Києві.

Усім організаціям і установам повіту поставлено завдання щодо віднайдення коштів для будови. Складено план роботи і кошторис. З листа-звернення голови виконкому С. К. Луценка і голови комісії по вшануванню пам'яті Г. Сковороди М. Марченка «До державних, громадських, приватних установ, до всієї громадськості» (оригінал російською мовою – авт.): «Двісті років тому, в простій козацькій родині у містечку Чорнухи Лохвицького повіту на Полтавщині народився філософ-учитель Григорій Савич Сковорода. У сірій селянській свитині, із сопілкою за поясом, Сковорода, найосвіченіша тоді людина («мандрівна академія»), ходив по Лівобережній і Слобідській Україні, учив словом і ділом... «Панська вигадка, ніби простий народ чорний, здається мені смішною... Як з лона чорного народу, появились білі пани? Мудрствують: простий народ спить, той не мертвечина і труп холодний», – так говорить Сковорода, пророкуючи пробудження народу від сну, яке ми тепер переживаємо... Хай разом, спільно спорудимо пам'ятник, музей і бібліотеку, які будуть поширювати знання серед темних мас, про що турбувався Сковорода. Знання не повинне бути надбанням тільки жреців науки, воно повинно поширюватись на весь народ, увійти в народ і вселитися в душу і серце всіх, хто мав право сказати: і я людина, і в мені те, що людське, не чужде!» [16.2].

Ця відозва знайшла широкий відгук. Вшанування 200-річчя від дня народження Г. С. Сковороди стало громадською справою, будівництво пам'ятника – громадською будовою. Святковий номер лохвицької газети «Вісті» від 23 грудня 1922 р. сповіщав про те, що з різних куточків Лівобережної і Слобідської України надходили кошти, будівельні матеріали, книги тощо. Наводився список установ, які сприяли встановленню пам'ятника і проведеному свята: Лохвицьке ЕПО виділило 15 пудів жита за ремонт музею; повітовий земвідділ – 2,5 пуди заліза для покрівлі і 3 пуди цвяхів; Лохвицька контора Роменської філії спілки товариств – 30 аршин бязі; 20 листів скла, 40 пудів алебастру, 2 замки і нових книг на 1200 крб.; Лохвицький цегельний завод – 300 штук цегли, пісок, глину, щебінь; повітпродком – 5 бочок цементу; повіткомунгосп поставив огорожу біля музею і пам'ятника; Лубенська філія споживчого товариства надіслала 30 тис. крб., Вукоопспілка (Харків) – 25 тис. крб., «Україна-банк» (Харків) – 25 тис. крб., спілка сільськогосподарських товариств Київщини – 10 тис. крб., Лохвицький шкіряний завод – 10 тис. крб., Сенецьке товариство «Просвіта» – 5 тис. крб., Київський зовнішторг – 5 тис. крб. Багато установ і закладів передали чималу кількість книг, у т. ч. і про Г. Сковороду. Так, Київське товариство «Село-книга» подарувало музею і бібліотеці книг на 86 тис. крб., Київська філія державного видавництва – книг-портретів на 26 тис. крб. [8].

Було оголошено конкурс на проект монумента Г. Сковороді в Лохвиці. За умовами конкурсу це мало бути погруддя на постаменті «из серого», дикого, как тогданья жизнь, камня» [9].

За спогадами скульптора, що на той час проживав у Ромнах, Івана Петровича Кавалерідзе можна відтворити атмосферу підготовки до свята: «Образ Г. Сковороди полонив мене одразу, коли прочитав у газеті, що в Лохвиці та Чорнухах до 200-річчя Г. Сковороди буде встановлено його пам'ятник і оголошується конкурс. Це окрилило мене. Усе навколо стало таким сонячним, світлим, радісним... Коли проєкт пам'ятника був закінчений і запакований у дерев'яну коробочку, коробочка покладена в мішок, мішок закинута на плече, переді мною відкрилась дорога до Сковороди лохвицького... Яке ж ти красиве, вічно молоде, нестаріюче життя зі своїми несподіванками і сюрпризами! Звичайно, будуть у мене ще й розчарування і страждання, але всьому свій час. А зараз я сповнений сил і проєктів» [4].

Серед трьох проєктів, що були представлені на конкурс, саме проєкт І. Кавалерідзе припав до вподоби членам комісії, хоч це був скульптурний пам'ятник, а не погруддя, як планувалося. І хоча був брак коштів і матеріалів, і вирішили спорудити пам'ятник саме за проєктом Кавалерідзе.

І. Кавалерідзе описав членів комісії – громадських активістів, які брали на себе левову частину роботи щодо організації 200-літнього ювілею Г. Сковороди. Це були молоді люди, сповнені кипучої енергії: голова Лохвицького повітвиконкому Степан Кузьмич Луценко, псевдо «Дід», якому, на вигляд, ледь виповнилось 20 років (насправді було 25 років – авт.), чорнявий юнак з простим селянським обличчям, на диво чистим поглядом вдумливих очей, хранитель музейного архіву Г. С. Сковороди темно-кучерявий красень Григорій Дмитрович Саливон та ін., наскільки ж віддані пам'яті українського філософа [там само]. Скульптор згадував, що очільник повітвиконкому зробив декілька зауважень щодо проєкту, а саме: «ліву ногу необхідно поставити інакше: поки що вона стоїть неприродно, театральна». Митець дивувався: «звідки у цього сільського хлопця була така культура, справжня інтелігентність та глибина думки» [там само]. Про свою роботу по виготовленню пам'ятника у Лохвиці І. Кавалерідзе згадував: «Відвели мені велику кімнату в школі, і я почав. Працював із великим натхненням. І до осені пам'ятник для Лохвиці і погруддя для Чорнух були готові [там само].

За роботу я одержав тоді 9 пудів пшениці, а формовці Орленки з Києва – 11, а всього 20 пудів. Брати Орленки 5 пудів віддали візникові за те, що він їх 6 пудів відвіз до Києва (в одному зі спогадів Іван Петрович уточнює, що він особисто отримав два пуди зерна, решта сім – пішла на будівельні матеріали і форми тощо).

Встановили пам'ятник і погруддя, стали чекати дня відкриття» [там само].

Струнку босоногу фігуру мандрівного мислителя, з піднятою в глибокій задумі головою, встановили на постамент поруч з будинком, де за народною пам'яттю знаходилась півтора століття тому школа для дітей простолюдинів. Босоніж, із торбою, свитиною та сопілкою прийшов

знову Григорій Савич до лохвичан. Виліплена скульптором із глибоким філософським змістом фігура Сковороди підкреслювала близькість його до народу, до рідної землі. «Пам'ятник гарно поєднувався з навколишнім оточенням – музеєм, бібліотекою і міським театром» писав І. Кавалерідзе. Саме таким побачили його земляки і численні гості Лохвиці.

У повітській газеті «Вісті» повідомлялося про Постанову Президії Лохвицького повітвиконкому: «23-го грудня ц. р. о 12 год. дня відкриття пам'ятника нар. філософу Г. С. Сковороді. Заняття в радянських установах у цей день не проводити. 21/XII – 1922 р. президія» [9].

23 грудня 1922 року о 12 год. відбулося урочисте відкриття пам'ятника. І. Кавалерідзе згадував: «Це було справжнє свято української культури, свято звільненої творчої думки... Люди заповнили всю площу перед пам'ятником. Тут були не тільки жителі Лохвиці, а й навколишніх сіл, сусідніх районів... У багатьох у руках були брошури, видані з нагоди свята. Жінки, стояли на возах і піднімали на витягнутих руках своїх дітей... Все це і листівки з фотографіями пам'ятника надавало події особливу урочистість» [4].

То було всенародне свято. Пам'ятник філософу і поету відкрив голова повітвиконкому С. Луценко, ініціатор встановлення монументу в Лохвиці. Його промова «Кому ми ставимо пам'ятник», за спогадами І. Кавалерідзе, вразила лаконічністю характеристики життєвого подвигу Сковороди, його драматизм, турботу про народну освіту. Вона того ж дня була надрукована у святковому номері повітської газети «Вісті». «Дивись, великий земляче, – говорив С. Луценко, – як зерна, що сів ти ціле життя, зійшли...». Промова закінчувалася словами: «Філософа-вчителя від «чорної кістки» ми сьогодні піднімаємо на постамент» [9].

У своїх спогадах І. Кавалерідзе підкреслював: «Розповідаю про все це так детально, тому що хочу дати можливість читачам подихати атмосферою тієї високої громадянськості, яка тоді нас оточувала, тим повітрям, котре примушувало серця битися енергійно, а думку працювати більш напружено» [4].

З нагоди свята у Лохвицький комітет по вшануванню пам'яті філософа Г. Сковороди надійшли вітальні листи.

«Не маючи змоги приїхати в Лохвицю, щоб прийняти участь в урочистому святі вшанування пам'яті мандрованого народного філософа Григорія Савича Сковороди з приводу 200-річчя з дня народження, я листовно вітаю комітет і всі збори із цим великим всеукраїнським святом і низенько схиляю голову перед пам'ятником того великого історичного діяча, який усе своє життя присвятив рідному народові, пробуджуючи його самосвідомість своїми творами, листами і прикладом власного життя». *Голова Наукового Комітету, академік Дм. Багалій Харків 23.12.1922 р.* [16.1].

«Не маючи змоги особисто брати уділ у шануванні пам'яті вікопомного лицаря духа Григорія Сковороди, цим листом приєднуюсь до тих, хто шанує у день 200-ро-

ковин з дня його народження і вкупі з ними проголошую йому «СЛАВУ». Хай ще довгі часи серед людей знає не буде ім'я українського народного філософа-вчителя Григорія Сковороди». *Марія Грінченко. 10.12.1922. У Києві [там само].*

«Лохвицькі трудові школи, приєднуючись до святкування, вітають повітвиконком, представника Радянської влади, який перший шанує пам'ять великого учителя і філософа Григорія Сковороди, котрий своїм словом і прикладом життя, служив ідеалу волі, ідеалу духа, і висловлюють надії, що ці ідеали стануть невмирущими серед нашого громадянства». Від Полтавського губарху: «Лохвицькому комітету Сковороди Центральний Пролетарський Музей Полтавщини і Полтавське наукове товариство вітають лохвицьке громадянство в день свята Сковороди, нашого великого народного філософа і учителя». *Грудинський [там само].*

«На жаль делегат Полтавського ВНО не може прибути на свято. Прийміть заочний вислов щирого привітання з першим народним святкуванням пам'яті великого вчителя». *Зам. ректора Степанко [там само].*

«Гарячі почуття глибокої пошани вітаємо земляків незабутнього Григорія Савича, що своєю ініціативою і працею по організації показали себе на високому рівні самосвідомості і культури». *Полтавське губернське архівне управління [там само].*

Виступали представники Харкова, суміжних міст і сіл (Ромни, Варва та ін.). На святі були присутні поет Павло Тичина, актори С. Паньківський, С. Шкурат та ін. Вони брали участь у виставі «Наталка-Полтавка», постановка якої проходила у Народному Домі (театрі), виконували пісні [5].

На урочистостях виступали і місцеві таланти. У Лохвицькому краєзнавчому музеї імені Г. С. Сковороди зберігається оригінал тексту вірша Якова Латуцька «Дуть літа» з присвятою «Пам'яті відкриттю Пам'ятника і музею імені Г. С. Сковороди в м. Лохвиці». Вірш яскраво відображав настрої лохвичан, велике піднесення народного духу, сповнений глибокої пошани до учителя і філософа Г. Сковороди, про що свідчать наведені уривки з цього твору (всього 11 чотиривіршів):

Місто Лохвиця святкує,
Стає пам'ятник вона,
Бо настало двісті років
Як родивсь Сковорода...

Місто Лохвиця святкує,
Лохвичанин веселись,
Бо прийшов Григорій Савич,
Піди, скинь шапку, поклонись.

Місто Лохвиця святкує,
Зробивши пам'ятник йому.
Нехай стоїть, нехай вікує,
Нехай всяк знає, Сковороду.

1 січня 1923 р.н./ст.

Яків Латуцько, Лохвиця

І не менш проникливий дарчий напис:

«Даю на спогад оцю віршу
У Рідний Лохвицький Музей.

Прохаю вчених

Не посмійтесь

З моїх неграмотних речей».

23 серпня 1923 р.

До всіх з пошаною Яків Латуцько, Лохвиця

Цей вірш записано автором на гербовому папері зворотної сторони «Прошення в Лохвицькій Волостной Судь», 1909 г.» [16.6]. Це був час великого дефіциту на все, окрім натхненного бажання творити красу.

На завершення свята була зачитана постанова, де висловлювалася подяка ювілейній комісії й безпосередньо творцям скульптури за неперервну роботу по будівництву пам'ятника народному філософу Г. Сковороді [4].

Після відкриття пам'ятника відбулося урочисте засідання повітвиконкому, де прийняли рішення про присвоєння імені Г. С. Сковороди музею та бібліотеці в місті Лохвиці [8].

Урочистості з нагоди відкриття пам'ятника Г. Сковороді у Лохвиці закарбувалися у пам'яті очевидців і учасників надовго. З листа директора Лохвицького музею від Паперного Давида Ілліча, вчителя з Донбасу, який у голодні роки 11-річним хлопчиком опинився у Лохвиці, й у статусі вихованця сиротинця читав вищезгаданий вірш на відкритті пам'ятника: «Наївні і малописьменні рядки якогось місцевого поета викарбувалися в моїй пам'яті назавжди... Яке то було свято! Вся Лохвиця зібралася біля театру (народного будинку). Тут же був і якийсь музей... Дуже урочисто відкривався пам'ятник. Хор з дівчат і юнаків у національному одязі співав «Повстаньте гнані і голодні...». Потім якийсь промовець сказав: «Ось твої сходи...». Покривало спадає, і ми побачили Григорія Савича Сковороду... 5.XII.1962 р.» [16.5].

Заслуга у відзначенні ювілею земляка на високому рівні, відкриття пам'ятника Г. Сковороді у Лохвиці належить лохвицькій громаді, Лохвицькому повітвиконкому та ювілейній комісії. Це підкреслюється з наведенням доказової бази в офіційному листі директора Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди С. В. Лесика директору Чорнухинського музею Г. С. Сковороди В. Г. Біблomu від 31.03.1993 р. (вихідний номер № 21): «Стовсно документів про спорудження пам'ятників Сковороді у Чорнухах і Лохвиці в 1922 р., маємо копію листа мешканців лохвицького агронома М. Ренського та студента СХІ К. Хоменка, адресованого Науковому комітету Головпрофосі 15.03.1922 р. У ньому наводиться план вшанування філософа у Лохвицькому повіті і є прохання «видати кошти на ... утворення пам'ятника Сковороди у гімназії його імені (м. Лохвиця) й погруддя у м. Чорнухах».

Науковий комітет Головпрофосу зацікавився цим і запропонував повіткомісії надіслати кошторис на спорудження пам'ятника. Оскільки ця постанова надійшла у Лохвицю чомусь із запізненням, то кошториси були

надіслані в Харків лише 13.10.1922 р., коли роботи по виготовленню пам'ятників наближалися до кінця. З протоколу засідання Наукового комітету Головнопрофосу від 14.12.1922 р. видно, що комітет підтримав Лохвицьку повіткомісію і підняв клопотання перед колегією Наркомпросу про виділення для свята в Лохвицькому повіті 1 млн. крб., у т. ч. і на пам'ятники. Робота на той час була майже закінчена, і дійство відбулося, як кажуть в народі, «в свинячий голос». Чим усе скінчилось – невідомо. Знаємо лишень, що фінансувались заходи вскладчину, фактично на громадських засадах. Заслуга у відзначенні ювілею земляка на високому рівні належить виключно ініціативі Лохвицького повітвиконкому та ювілейної комісії. Причетність українського, а тим більше московського уряду до святкування ювілею Г. Сковороди дуже сумнівна.

Так, улітку 1922 р. Раднарком УСРР у проекті постанови «Об увековечении памяти Г. Сковороды» вказував:

1. «Издать сочинения Г. С. Сковороды и... исследование о нём академика Д. И. Багаляя.
2. Соорудить в г. Харькове памятник Сковороде, для чего организовать подписку среди граждан Украины.
3. Назвать именем Сковороды одну из площадей или улиц г. Харькова.
4. Организовать по всей Украине чествования памяти Сковороды».

Свято мало бути в Харкові, в столиці. Ні про Лохвицю, ні про Чорнухи ніде й мови немає.

Згадувані в листі документи зберігалися в Центральному Державному архіві вищих органів влади та управління України» [16.4].

У 1972 р. на відзначення 250-річчя від дня народження Григорія Сковороди, пам'ятник перелили в благородну бронзу – на віки. Ця подія відображена у документальному фільмі «Відкрий себе» режисера Ролана Сергієнка, створеному Українською студією хронікально-документальних фільмів (Київ, 1972 р.). У кінострічці використані уривки творів Г. Сковороди, які читав заслужений артист УРСР Іван Миколайчук, українську музику XVIII ст., зокрема, фрагменти музичних творів Г. Сковороди, а також композитора Івана Карабиця. Консультантом фільму був член-кореспондент АН УРСР, доктор філософських наук Володимир Шинкарук.

Зі спогадів одного зі сценаристів Миколи Архиповича Шудрі про роботу над фільмом: «Найбільшу пригоду мав із кінокартиною «Відкрий себе» – про Григорія Сковороду. Ми відзняли її ще 1972 року. Щоб увійти у світ видатного філософа, дізнатися, яким запам'ятався цей образ у народі, ми мало не всю Україну об'їхали. Розповіді людей і стали однією з наскрізних ліній кінокартини. Друга площина – це народження людини. Тут ми скористалися з послуг нашого видатного сучасника, скульптора й кінорежисера Івана Петровича Кавалерідзе. У цьому фільмі ми показуємо, як виготовляли пам'ятник Г. Сковороді, той, що нині стоїть у Лохвиці на Полтавщині. Коли скульптуру за-

кінчили, ми вивезли її в степ за Бориспіль і поставили на кургані. Боже, яке то було видиво! Цей невеликий сюжет воістину оживив Сковороду, ще більше наблизив його до нас. На тлі створення цього монумента філософські роздуми Г. Сковороди зазвучали настільки по-сучасному. Людина, на думку Г. Сковороди, посідає в природі особливе місце. Щоб пізнати закони світу, треба придивитися до свого внутрішнього життя, «пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з цим у злагоді із загальною потребою». На тлі створення цього монумента роздуми Г. Сковороди зазвучали настільки по сучасному, сміливо й кому належало схвалити фільм, перелякалися і прикрили його» [3].

Картину було заборонено. Фільм повернули до життя у кінці 1980-х рр. Він отримав Державну премію ім. Т. Шевченка. Згодом критика назвала кінострічку «Відкрий себе» еталоном документально-філософського кіно. Але це стане в незалежній Україні. У 1972 році у творців фільму були великі проблеми.

З листа С. В. Лесика стало відомо, що проблемним для Лохвиці стало повернення відреставрованого пам'ятника Г. Сковороді на його місце:

Лист від 19.02.1988 року директора С. В. Лесика директору музею Г. С. Сковороди в с. Сковородинівка Золочівського району Харківської області Т. М. Манженко.

«Відсутність знань про події 200-літньої давнини призводило до численних ускладнень. Те, що кілька десятків років було для всіх очевидним, стало піддаватися сумнівам. Справа дійшла до того, що коли у 1972 році в Лохвиці велися реставраційні роботи і пам'ятник роботи І. Кавалерідзе було втілено у бронзу, в Полтаві серед «діячів» культури знайшлися «розумні» голови, які вирішили, що лохвичани до слави Г. Сковороди безпідставно примазались, пам'ятник філософу Лохвиці ні до чого, а стояти він повинен у Чорнухах. І за вказівкою «зверху» «батьки міста» «підняли руки вгору». Тільки активна позиція громадськості врятувала для Лохвиці цю святиню. Бо неможливо було зрадити справу наших предків, які у важкому для всієї країни 1922 році по копійці збирали кошти на пам'ятник дорогому земляку, і поставили його саме біля того будинку, де раніше розміщувалася школа, а тоді там знаходились музей і бібліотека» [16.3].

Нині і в Україні, і у США споруджено кілька пам'ятників Григорію Сковороді. Але найперше творіння І. Кавалерідзе має чи не найбільшу художню цінність – напрочуд вдалий задум, майстерно втілений талановитим скульптором у 1972 році в бронзу, пам'ятник і сьогодні вражає своїм глибоким філософським змістом. І лише на постаменті лохвицького пам'ятника викарбувані слова, які характеризують Г. Сковороду: «Народний філософ і ВЧИТЕЛЬ» [8].

Протягом століть сформовані ціннісні пріоритети нашого народу, завдяки яким він зберіг свою ідентичність, зміг протистояти політиці денационалізації в умовах чужоземного поневолення і розвинути свою національ-

ну культуру, посісти гідне місце у світовій співдружності народів. Цим значною мірою завдячуємо українському філософу і вчителю, видатному мислителю доби Просвітництва Григорію Савичу Сковороді. Насправді незаперечним аргументом духовної спорідненості лохвичан із Григорієм Сковородою став величний пам'ятник мислителю і поету роботи Івана Кавалерідзе. Сталося це на народній хвилі вшанування пам'яті філософа в його двохсотий рік народження – у 1922-му. Дякуючи рішучості і наполегливості місцевої громадськості та ініціативності керівництва повіту у Лохвиці, бажанню творити прекрасне на своїй рідній землі, було встановлено перший у світі пам'ятник українському філософу, вчителю і поету Григорію Савичу Сковороді. Саме завдяки лохвичанам, а не Постанові Раднаркому «Про увічнення пам'яті Г. С. Сковороди», де мова про відзначення ювілею в Лохвиці чи Чорнухах взагалі не йшла, і рішення про спорудження пам'ятника в Лохвиці не приймалась. Ця подія згуртувала лохвицьких однодумців, розширила коло учасників за межами повіту, надихнула на творчість, розвиток, бажання пізнавати, отримуват на солоду від дотику з прекрасним. Пам'ятник Г. Сковороді став для його автора щасливим дітищем, а для нас – національним шедевром високого мистецтва. І на цьому історичному тлі постає питання: «А чи здатні ми до подібного зараз? Чи можемо ми так щиро радіти від зустрічі з мистецьким дійством і проникатися ним?».

Володимир Боровський, пастор, один із засновників Української Євангелістської Реформатської церкви в Україні, Німеччині та США до 250-річного ювілею Г. Сковороди писав: «Ми належимо до тих, що завжди високо цінили Сковороду і тішимося початком його воскресіння, яке дасть йому належне місце у житті українського народу і людства, а також стане добрим початком для духового пробудження і відродження нашого народу, де він не проживав би» [2].

Висновки. Лохвицький край готується до вшанування 300-літнього ювілею від дня народження нашого земляка, філософа, учителя Григорія Савича Сковороди. Сплановані і частково вже проведені літературні конкурси, книжкові виставки, музично-тематичний і театралізований тематичний вечори, святкові концерти і тематичні екскурсії. До справи залучені відділ культури, міський і сільські Будинки культури, бібліотеки, дитяча музична школа, краєзнавчий музей. Бібліотека і музей протягом століття, що відділяє нас від 1922 року, на раз змінювали своє місцезнаходження. Будинки, поблизу якого було споруджено пам'ятник Г. Сковороді був знищений у період нацистської окупації 1941–1943 рр. Немає і Народного Дому (театру), який було зруйновано комуністичною владою у 1977 р. Великі випробування чекали на Івана Кавалерідзе. Степан Кузьмич Луценко став заступником народного комісара землеробства УСРР. Обставини смерті у 1928 р. невідомі [10]. Не залишилося живих свідків тих подій, і лише пам'ятник, відлитий у бронзу Іваном Кавалерідзе, стоїть на своєму

місці. Пам'ятник і пам'ять, дбайливо збережена в народі, у фондах музею, у книгозбірнях бібліотеки, які носять ім'я Григорія Савича Сковороди.

Автори публікації висловлюють подяку працівникам Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди за надані матеріали для дослідження.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Київ : Орії, 1992. 472 с.
2. Боровський Володимир Лукич. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Боровський_Володимир_Лукич.
3. «Відкрий себе» – фільм про геніального українського філософа і поета Григорія Сковороду. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Відкрий_себе_\(фільм\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Відкрий_себе_(фільм)).
4. Кавалерідзе Іван Петрович : збірник статей і воспоминаний. Київ : Мистецтво, 1988. 179 с.
5. Кириченко Ф. Митець пригадує (інтерв'ю зі скульптуром до 85-річчя митця). *Зоря*. 1972. 18 квіт.
6. Кириченко Ф. Останній лист. *Зоря*. 1970. 26 верес.
7. Костомаров М. І. Слово о Сковороде. *Основа*. 1862. № 8. С. 176.
8. Лесик С. Шляхами Григорія Сковороди. *Зоря*. 1992. 29 липн. С. 3.
9. Луценко С. К. Кому ми ставимо пам'ятник. *Вісті*. 1922. 21 груд.
10. Луценко Степан Кузьмич. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Луценко_Степан_Кузьмич.
11. Прокопенко Ф. Дорога з Лохвиці. *Закарпатська правда*. 1972. 24 листопад.
12. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків : Вид-ць Савчук О. О., 2016. 1400 с.
13. Стадниченко В., Шудря М. Наш первозорум. Григорій Сковорода на портреті і в житті. Київ : Спалах, 2004. 179 с.
14. Стадниченко В. Я. Учитель життя. Сковорода як гасло часу: нариси, дослідження, інтерв'ю, світлина. Київ : Успіх і кар'єра, 2016. 560 с.
15. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Акта, 2003. 430 с. URL: http://library.dnu.dp.ua/virt_Skovoroda_2017.html.
16. *Із архіву 10 Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди:*
- 16.1. Вітальні листи: від голови наукового комітету академіка Д. Багалія, Марії Грінченко, Лохвицької трудової школи (документ музею KB-10188 Д-4650), Полтавського губернського архівного управління;
- 16.2. Звернення «К государственным, общественным, частным учреждениям, ко всем гражданам»;
- 16.3. Лист від 19.02.1988 року директора Лесика С.В. директору музею Г. С. Сковороди в С. Сковородинівка Золочівського району Харківської області Манженко Т. М.
- 16.4. Лист директора Лохвицького краєзнавчого музею ім. Г. С. Сковороди С.В.Лесика директору Чорнухинського музею Г. С. Сковороди В.Г. Біблomu від 31.03.1993 р. (вихідний номер № 21).
- 16.5. Лист директору Лохвицького музею від Паперного Давида Ілліча, вчителя з Донбасу.
- 16.6. Оригінал тексту вірша Якова Латуцька «Ідуть літа» з присвятою «Пам'яті відкриттю Пам'ятника».

References

1. Bahalii, D. I. (1992). *Ukrainskyi mandrovanyi filosof Hryhorii Skovoroda [Ukrainian itinerant philosopher Hryhorii Skovoroda]*. Kyiv: Orii [in Ukrainian]
2. *Borovskiy Volodymyr Lukych [Borovsky Volodymyr Lukich]*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Borovskiy_Volodymyr_Lukych [in Ukrainian].
3. «Vidkryi sebe» – film pro henialnoho ukrainskoho filosafo i poeta Hryhorii Skovorodu [«Discover Yourself» – a film about the brilliant Ukrainian philosopher and poet Hryhorii Skovoroda]. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Vidkryi_sebeg_\(film\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Vidkryi_sebeg_(film)) [in Ukrainian].
4. *Kavaleridze Ivan Petrovich: sbornik statei i vospominanii [Kavaleridze Ivan Petrovich: a collection of articles and memoirs]*. (1988). Kiev: Mistetctvo [in Russian].
5. Kyrychenko, F. (1972). Mytets pryhaduie (interv'iu zi skulpturom do 85-richchia myttsia) [The artist recalls (interview with the sculpture for the artist's 85th birthday)]. *Zoria [Star]*, 18 kvit. [in Ukrainian].
6. Kyrychenko, F. (1970). Ostannii lyst [The last letter]. *Zoria [Star]*, 26 veres. [in Ukrainian].
7. Kostomarov, M. I. (1862). Slovo o Skovorode [A word about Skovorod]. *Osnova [Basis]*, 8, 176 [in Russian].
8. Lesyk, S. (1992). Shliakhamy Hryhorii Skovorody [By the ways of Grigory Skovoroda]. *Zoria [Star]*, 29 lypn., 3 [in Ukrainian].
9. Lutsenko, S. K. (1922). Komu my stavymo pam'iatnyk [To whom we erect a monument]. *Visti [News]*, 21 hrud. [in Ukrainian].

10. Lutsenko Stepan Kuzmych [Lutsenko Stepan Kuzmych]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Lutsenko_Stepan_Kuzmych [in Ukrainian].
11. Prokopenko, F. (1972). Doroha z Lohvytsi [The road from Lohvytsia]. *Zakarpatska pravda [Transcarpathian truth]*, 24 lystop. [in Ukrainian].
12. Skovoroda, H. (2016). *Povna akademichna zbirka tvoriv [A complete academic collection of works]*. Kharkiv: Vyd-ts Savchuk O. O. [in Ukrainian].
13. Stadnychenko, V., & Shudria, M. (2004). *Nash pervorozum. Hryhorii Skovoroda na portreti i v zhytti [Our primitive mind. Hryhorii Skovoroda in a portrait and in life]*. Kyiv: Spalakh [in Ukrainian].
14. Stadnychenko, V. Ya. (2016). *Uchytel zhyttia. Skovoroda yak haslo chasu: narysy, doslidzhennia, interv'iu, svitlyny [Teacher of life. Frying pan as a slogan of the time: essays, research, interviews, photos]*. Kyiv: Uspikh i kar'iera [in Ukrainian].
15. Chyzhevskiy, D. (2003). *Filosofia H. S. Skovorody [Philosophy of H. S. Skovoroda]*. Kharkiv: Akta. Retrieved from http://library.dnu.dp.ua/virt_Skovoroda_2017.html [in Ukrainian].
16. *Iz arkhivu 10 Lohvytskoho kraieznavchoho muzeiu imeni H. S. Skovorody [From the archive 10 of the Lohvytsky Museum of Local Lore named after H. S. Skovoroda]:*
  - 16.1. Vitalni lysty: vid holovy naukovoho komitetu akademika D. Bahaliia, Marii Hrinchenko, Lohvytskoi trudovoi shkoly (dokument muzeiu KV-10188 D-4650), Poltavskoho hubernskoho arkhivnoho upravlinnia» [Congratulatory letters: from the head of the scientific committee academician D. Bagaliya, Maria Grinchenko, Lohvytsk labor school (museum document KV-10188 D-4650), Poltava provincial archival department»] [in Ukrainian];
  - 16.2. Zvernennia «K hosudarstvennym, obshchestvennym, chastnym uchrezhdenyiam, ko vsem hrazhdanam» [Address «To state, public, private institutions, to all citizens»] [in Ukrainian];
  - 16.3. Lyst vid 19.02.1988 roku dyrektora Lesyka S.V. dyrektoru muzeiu H.S. Skovorody v s. Skovorodynivka Zolochivskoho raionu Kharkivskoi oblasti Manzhenko T.M. [Letter dated February 19, 1988 from director Lesyk S.V. museum director H.S. Frying pans in the village Skovorodynivka, Zolochiv district, Kharkiv region, Manzhenko T.M.] [in Ukrainian];
  - 16.4. Lyst dyrektora Lohvytskoho kraieznavchoho muzeiu im. H. S. Skovorody S. V. Lesyka dyrektoru Chornukhynskoho muzeiu H. S. Skovorody V. H. Biblomu vid 31.03.1993 r. (vykhidnyi nomer № 21) [Letter from the director of the Lohvytsky Museum of Local Lore named after H.S. Skovorody S.V.Lesyk Director of Chornukhinsky Museum H.S. Skovorody V.G. Byblom dated 31.03.1993 (issue number No. 21)] [in Ukrainian];
  - 16.5. Lyst dyrektoru Lohvytskoho muzeiu vid Papernoho Davyda Illicha, vchytelia z Donbasu [A letter to the director of the Lohvitsky Museum from Paperny Davyd Ilyich, a teacher from Donbass] [in Ukrainian];
  - 16.6. Oryhinal tekstu virsha Yakova Latutska «Idut lita» z prysviatioiu «Pam'iaty vidkrytii Pam'iatnyka» [The original text of Yakov Latutska's poem «Summers go by» with the dedication «To the memory of the monument opened»] [in Ukrainian].

*Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 27.08.2022*